

Uus-babüloonia kroonika ja vana- pärsiakeelne raidkiri Artaxerxes III Ochose valitsemisajast

Tõlked ja kommentaarid

Vladimir Sazonov

Teesid: Käesoleva artikli eesmärk on pakkuda Artaxerxes III ajast säilinud pärsiakeelse raidkirja ja akkadi kroonika kommenteeritud tõlget koos analüüsi-
siga. Kuigi pärsia, akkadi ning teistest Pärsia impeeriumist pärinevatest allikatest on Artaxerxes III kohta teada väga vähe, on tema valitsemist suhteliselt hästi valgustanud kreeka autorid (Diodorus). Artaxerxes III oli viimane silmapaistev valitseja Ahhemeniidide suguvõsast, kes oma karmide ja vahel äärmuslike meetmetega suutis mingil määral taastada laguneva Pärsia impeeriumi – vallutas Egiptuse, Foiniikia ja surus maha mässud. Käesolevas artiklis käsitletud tekstid erinevad nii stiili, oma olemuse, kui ka otstarbe poolest. Lühike akkadikeelne kroonika Babülooniast esindab Babüloonia ja Assüüria kroonikate ja dokumentide stiili. Kuningas Artaxerxes III kannab seal babülooniapäraselt nime Umasu. See kroonika mainib küüditamist – naiste deporteerimist Sidoni linnast Babüloni linna ja Pärsia sisealadele – Susa linna. Kroonika kajastab Artaxerxes III poliitikat, kes kasutas, nagu Assüüria ja Babüloonia kuningadki, küüditamist hirmutamiseks ja karistamiseks. Pärsiakeelne tekst on üks viimaseid vana pärsia kiilkirjas koostatud allikaid, selle eesmärk oli näidata Artaxerxes III truudust zoroastristina, jumalakartliku valitsejana ja ehitajana.

Märksõnad: Artaxerxes III, akkadi keel, Babülon, Ochos, despotism, kroonika, küüditamine, Pärsia, raidkiri, Sidon, Susa, Tennes, Umasu, usurpaator, ülestõusud

Mõningad sissejuhatavad märkused ja ajalooline taust¹

Pärsia kuningas Ochos, Babüloonias tuntud *Umasu* nime all, ajaloos aga rohkem oma trooninime Artaxerxes² III all, valitses Pärsias aastail 359–338 eKr, ning kuulub kindlasti Ahhemeniidide dünastia (558–330 eKr) silmapaistvate valitsejate hulka Kyros II (558–530 eKr) ja Dareios I (522–486 eKr) kõrval.

Artaxerxes III oli väga energiline, auahne, väga andekas, kuid äärmiselt julm³ ja salakaval inimene, jõhker idamaine despoot. Tulles 359. aastal eKr võimule, leidis ta Pärsia impeeriumi väga nõrgestatuna. Seetõttu alustaski Ochos-Artaxerxes III impeeriumi taastamist kunagise Dareios I aegse Ahhemeniidide impeeriumi hiilguses.⁴ Kasutades sageli jõhkraid ja karme abinõusid, suutis ta maha suruda kõik mässukolled impeeriumis ning taastada Pärsia keskvoimu ja selle kontrolli varem iseseisvunud satraapiate⁵ üle.

Impeerium käis pärast Xerxese (486–465 eKr) surma vaikselt alla. 5. sajandi teisel poolel eKr alanud langust märgistab Josef Wiesehöfer mõistega *persischer Dekadenz* (Wiesehöfer 2005: 123). Üks päris hea näide pärslaste suurriigi nõrkusest on nn 10 000 kreeklase retk. Juba 5. eelkristliku sajandi alguseks olid Pärsia-Kreeka sõjad Ahhemeniidide suurriiki tunduvalt nõrgestanud. Oma osa allakäigus etendasid sisemine ebastabiilsus ja permanentsed mässud. Riigi rahvusvaheline prestiiž oli langemas ja sõjaline võimsuski polnud nii vankumatu nagu see oli olnud Kyros II või Dareios I aegadel. Eriti ilmnes Pärsia impeeriumi nõrkus ja kaitsetus kreeka palgasõdurite 401.–400. aasta (eKr) retkel Pärsia impeeriumi sisealadele, kes toetasid oma venda Artaxerxes II (404–359 eKr) võimult kukutada sooviva ja ise Persepolise trooni ihkava pärsia printsi Kyros Noorema (surn 401 eKr) avantüüri.⁶

Kreeka palgasõdurid marssisid läbi poole impeeriumi ilma suurema vastupanuta. Kyros Noorem oli võidule lähedal, kuid langes 3. septembril 401. aastal eKr Kunaxa⁷ lahingus ja ning võitjaks jäi tema vend kuningas Artaxerxes II (Briant 2002: 627–630; Dandamajev 1985: 227–229). Kui Kyrose avantüür nurjus, läksid palgasõdurid tagasi Kreekasse (400 a. eKr). Selle sündmustiku pani kirja Kyros Noorema retkes osalenud kreeklaste väepealik, kreeka ajaloolane ja filosoof Xenophon (430–354 eKr) teoses *Anabasis* (Xenophon).

Tuntud vene iranist, Ahhemeniidide ajastu asjatundja Muhammad Dandamajev kirjutab:

поход греческих наёмников – на первый взгляд эфемерное событие, быстро изгладившееся из памяти персов, – в действительности имел большое значение для последующей истории. Эллыны своими глазами увидели казавшиеся им сказочные богатства подданных персидского царя и одновременно убедились в слабости их государства, а также показали превосходство греческого оружия и возможность победить персов на их собственной территории

[Kreeka palgasõdurite retkel – esmapilgul üürikesel ettevõtmisel, mis pärslaste mälust kiiresti hajub, – oli tegelikkuses edasisele ajaloole suur tähendus. Hellenid nägid oma silmaga pärsia kuninga alamate rikkusi,

mis tundusid neile muinasjutulistena, ja veendusid oma riigi nõrkuses, samuti näitasid Kreeka relvastuse üleolekut ja pärslaste võitmise võimalikkust nende endi territooriumil] (Dandamajev 1985: 230–231).

Kyros Noorema kreeka palgasõdurite retke võib pidada omalaadseks eelmänguks Aleksander Suure (336–323 eKr) sõjaretkedele Idamaadesse (Dandamajev 1985: 231).

Sada aastat raputasid Pärsia impeeriumit ülestõusud. Enamasti toimusid mässud Süürias ja Väike-Aasias, kuid ka teistes piirkondades polnud sugugi rahulik. Mässude mahasurumisel käitus Artaxerxes isegi Pärsia brutaalsete despootide seas äärmiselt julmalt. Tema julmusest räägib kasvõi asjaolu, et tulles troonile, hävitas ta korraga kõik oma sugulased, et kindlustada oma valitsemine ja elu. Ühe päeva jooksul tapeti Ochose käsul tema 80 venda (Dandamajev 1985: 249).

Sidoni ülestõus ja selle mahasurumine

349. aastal eKr tõusis üles Foiniikia.⁸ Selle ülestõusu juhtivaks linnaks oli Sidon, kus valitses kuningas Tennes. Egiptus, mis oli juba ammu iseseisvunud ja impeeriumist eraldunud, saatis foiniiklastele appi 4000 kreeka palgasõdurit Rhodose saarelt. Kui Sidon ja tema liitlased olid võitnud Pärsia vägesid juhtinud satraabid, võttis Artaxerxes III juhtimise endale peale. 345. aastal eKr kogus ta üsna arvuka armee ja laevastiku ning hakkas liikuma Foiniikiasse. Kui Tennes sai teada, et Artaxerxes on tulemas suure armeega, otsustas ta oma linna reeta ja läks Artaxerxese poole üle. Arvatavasti aitas see reetmine kaasa Sidoni hõivamisele ja põletamisele. Sidonlastele korraldatud veresaunas sai surma 40 000 inimest. Nüüd ei vajanud Artaxerxes enam ka Tennest ja andis käsu mees hukata. Vähesed ellujäänud Sidoni elanikud käskis ta müüa orjusse ning viis nad ära Babüloni ja Susa linna. (Dandamajev 1985: 249–251). Sellest kõnelebki akkadikeelne dokument, mis on tuntud “Artaxerxes III Ochose kroonika” nime all.

Foiniikia uurija Juli Tsirkini arvates on raske öelda, kuidas kulgenuksid Foiniikia sündmused, kui Tennes poleks suurtest Pärsia jõududest ehmununa reetnud oma linnaelanikke, pakkunud pärslastele oma linna ja abi Egiptuse vallutamisel. On iseenesestmõistetav, et Artaxerxes III võttis Tennese pakkumise vastu (Tsirkini 2001: 306).

Diodorus Siculus (I sajand eKr) kirjutab Tennese reetmisest:

Pärast seda pärslaste kuningas, kes alustas oma teekäiku Babülonist, marssis koos armeega Foiniikia vastu. Sidoni valitseja Tennes, kes oli

informeeritud Pärsia armee suurusest ja mõtles, et ülestõusnud on võimetud selle vastu võitlema, otsustas tagada endale isikliku turvalisuse. Sellepärast saatis ta Sidoni inimesi informeerimata oma kõige ustavama käsilase Thettalioni Artaxerxese juurde lubadusega, et ta reedab Sidoni, aitab Artaxerxesel võita Egiptust, ning pakub talle suuri teeneid, sest ta oli tuttav Egiptuse topograafiaga ja teadis täpselt maabumiskohti piki Niilust (Diodorus XVI 42, 1–3).

Palgasõdurid avasid Tennese käsul Sidoni väravad. Sidoni elanikud aga panid oma majad põlema ning paljud surid põlengus koos perekondadega. Need, kes jäid ellu, võeti vangi ja küüditati Pärsia impeeriumi sisealadele – näiteks Babüloni ja Susasse (Tsirkin 2001: 306). Nähtavasti küüditati osa inimesi ka teistesse piirkondadesse.

Artaxerxes III Ochose kroonika

“Artaxerxes III Ochose kroonika” (BM 31450) on lühike kroonikalaadne tekst (pikkus vaid 8 rida), mida dateeritakse 345–344 eKr (Grayson 1975: 24; Glassner 2004: 240–241; Olmstead 1959: 437). Koostatud on see pärast Sidoni ja Foiniikia ülestõusu mahasurumist.

Tekst on kirjutatud akkadi keele hilis-babüloonia dialektis ning jutustab sellest, kuidas Pärsia kuninga Artaxerxes III käsul viidi vangid Sidonist (Foiniikia) Susasse ja Babüloni. Tekst on Albert Kirk Graysoni sõnul uus-babüloonia äridokumendi kujul. Tahvel on 66 mm lai ja 48 mm pikk. Ühel pool asub tekst, teine pool on tühi. Kuigi tekst on hästi säilinud, pole see päris täiuslik, sest tahvel on purunenud kaheks osaks ning seal, kus fragmendid olid oma vahel ühendatud, on väike tühimik (Grayson 1975: 114; vt ka Grayson 1975: 24; savitahvli fotod vt Grayson 1975: Plate XVIII, Chronicle 9 (BM 31450)).

Seda teksti on tõlkinud mitmed mainekad teadlased, sealhulgas A. K. Grayson (Grayson 1975: 114), M. A. Dandamajev (Krestomaaia 1980: 39; Dandamajev 1985: 251) jne. Käesolev tekst on tõlgitud eesti keelde Albert Kirk Graysoni 1975. aastal ilmunud raamatu *Assyrian and Babylonian chronicles, Texts From Cuneiform Sources* 5 järgi (Grayson 1975: 114).

1. [MU] XIV^{kám} m^ú-ma-su šá m^{Ar-tak-šat-su}
2. [šùm-šú] nabû(sa4)^ú iti^{iti} Tašrītu lú^{hubtu(sar)^{ti}} šá šarru
3. [ina(?)]^{kur} [Ši]-da-nu ihbutū(sar)^{ti} ana Bābiliš^{ki} u^{uru} [Š]u-šá-an
4. [x x I]TI BI UD XIII^{kám} lú^{ummāni} išu-tú
5. [x ultu(?)] l^{ib(?)}-bi-šú-nu ana Bābiliš^{ki} īterubū^{meš}-ni
6. UD XVI^{kám} SAL^{meš} SIG^{meš} hubtu(sar)^{ti} šá^{kur} Ši-da-nu

7. *ša šarru ana Bābiliš^{ki} iš-pur(u)* UD BI

8. *ana ēkal [ša]rri īterubā^{meš}.*

(Transliteratsioon Grayson 1975: 114 (*Chronicle 9. Chronicle of Artaxerxes III*)).

1. Umasu⁹ 14-ndal [aastal]¹⁰, kes on Artaxerxeseks nimetatud. *Tišri*¹¹ kuul vangid,

keda kuningas

3. Sidonist¹² tõi

[olid viidud/toodud]

Babüloni ja Susasse.

4. Selle sama kuu 13-ndal päeval mõned nendest salkadest sisenesid Babüloni (linna).

6. 16-ndal päeval [...] naised, naisvangid Sidonist, keda kuningas Babüloni saatis – sellel päeval

8. sisenesid nad kuninga lossi.

(Dandamajev 1985: 251; Grayson 1975: 114)

Kõnealuse kiilkirjatahveli kohta kirjutab A. T. Olmstead: “Tahvel annab ilme-ka pildi iidse küüditamise ohvriks langenud naise kannatustest; naine astus paleesse mitte austatuna, vaid orjana” (Olmstead 1959: 437). Arvatavasti said neist naistest palee teenijannad või siis haaremi liikmed. Selline küüditamispoliitika polnud vallutatud rahvaste puhul Idamaades uus, seda oli rakendatud pikemalt alates II eelkristlikust aastatuhandest, ning eriti populaarseks, lausa riikliku poliitika tähtsamaks osaks muutus see Uus-Assüüria impeeriumis 9.–7. sajandil eKr ja seejärel 7.–6. sajandil eKr Uus-Babüloonia kuningriigis, kellelt Ahhemeniidid selle küüditamissüsteemi päranduseks saidki (küüditamisest Assüürias vt lähemalt Sazonov 2010: 153–174).

Tuleme tagasi Sidoni ülestõusu juurde. Tuntud hellenismi perioodi uurija Johann Gustav Droyseni (1803–1884) sõnade järgi avas Sidoni langemine tee Egiptusse (Droysen 1995: 59). Kohe pärast Sidoni vallutamist ja Foiniikia rahustamist suundusidki pärslased Egiptusesse ja lõpuks vallutasid selle (Tsirkin 2001: 307; Diodorus XVI, 46–51).

Egiptus oli selleks ajaks olnud ligi 60 aastat Pärsiast sõltumatu (Droysen 1995: 59) ja taasvallutati pärslaste poolt 343.–342. aastal eKr (Kuhrt 1995: 674). 343. aasta lõpus tungis kuningas Artaxerxes III Egiptusesse, mõni kuu hiljem hõivas ta Memphise linna, vaarao Nektanebos II põgenes Ülem-Egiptusse ja seejärel Nuubiasse (Briant 2002: 685, 687–688).

Pärsia kuningas alustas taas veresaunadega. Jälle pidid egiptlased üle elama kõik Ahhemeniidide suguvõsast pärit kuninga kehtestatud uue režiimiga kaasnevad hirmud ja õudused. Sündmused olid üsna sarnased nendega, mis

leidsid aset 200 aastat varem, kui Pärsia kuningas Kambysos vallutas Egiptuse (525. aastal eKr). Jõhkrad piinamised, hukkamised ja õudus, mis nüüd Egiptuses levisid – selle põhjustasid Artaxerxes III ja tema sõjamehed. Pärsiasest kuninga käe läbi sai surma isegi kõige püham Egiptuse loom – püha sõnn Apis, templid rüüstati ja riisuti paljaks. Rahva seas sai Artaxerxes III hüüdnimeks Pistoda (Droysen 1995: 60–61).

Artaxerxes III Persepolise raidkiri *Art. III. Pers.*

Teine vaadeldav tekst on kuninglik raidkiri **Art. III. Pers.** (Weissbach 1911: 128–129) või *Artaxerxes III. Persepolis A, B, C, D.* (A3Pa) (<http://www.avesta.org/op/op.htm#a3pa>).

See on ainulaadne ajalooline allikas hilis-ahhemeniidide ajastu kohta. Tekst koostati kuningas Artaxerxes III isiklikul käsul mitte akkadi, vaid vana-pärsia keeles. Tekst on koostatud vana-pärsia kiilkirjas. Hilis-ahhemeniidide ajal selliseid tekste peaaegu enam ei esinenud, need olid väga haruldased. Esiteks oli pärsia kiilkiri juba peaaegu väljasurnud, samuti ei kõneldud enam vanapärsia keelt, kõnekeeleks oli pärsia keele vorm, mis sarnanes nähtavasti pigem Partias valitsenud Aršakiidide (250. a eKr – 226. a pKr) ja Pärsia kuningate Sassaniidide (226 – 651 pKr) kasutatud kesk-pärsia keelega. Teiseks oli aramea keel muutunud riigi- ja kantseleikeeleks kogu impeeriumis ning oli selleks ajaks juba peaaegu lõplikult välja tõrjunud akkadi keele.

Käesoleva teksti eesmärk oli hoopis teine kui ülalmainitud akkadikeelsel kroonikal. Kui kroonika fikseeris, kuidas kuningas Artaxerxes III käitus ülestõusnutega – küüditas ja müüs neid orjadeks, siis käesoleva raidkirja eesmärk oli ülistada Artaxerxesese võimsust ja hiilgust just ehitajana ning kõikide maa-de valitsejana, kellele Ahuramazda oli andnud kuningavõimu kogu Pärsias (kuningluse ja kuningavõimu ideoloogia kohta Pärsias vt Panaino 2000: 35–49).

Raidkiri avastati Persepolises. Tegelikult oli sellest raidkirjast koguni neli identset koopiat. Kolm neist avastati Artaxerxes III lossi terrassi põhjamüüri ja üks Dareiose lossis. Raidkiri on tõlgitud järgmiste väljaannete järgi: Weissbach 1911: 128–129; <http://www.avesta.org/op/op.htm#a3pa>.

Raidkirjad **Art. Pers. a**, **Art. Pers. c** ja **Art. Pers. d** on 26 rida pikad ning asuvad Artaxerxesese lossi terrassi põhjaseinal, **Art. Pers. a** on säilinud peaaegu täies mahus, kuid **Art. Pers. c** ja **Art. Pers. d** on säilinud vaid fragmentidena ning neid on käsitlenud mitmed teadlased. Raidkirja versioon **Art. Pers. b** on 35 rida pikk, see asub Dareiose lossi läänepoolsel trepil ning seda on

kõige esimesena tutvustanud prantsuse orientalistid Eugène Flandin ja Pascal-Xavier Coste (Weissbach 1911: XXIX).

1. *baga : vazraka : Auramazdâ : hya :*
2. *imâm : bûmâm : adâ : hya : a*
3. *vam : asmânâm : adâ : hya : marti*
4. *yam : adâ : hya : shâyatâm : adâ : marti*
5. *ihyâ : hya : mâm : Artaxshaçâ : xshâya*
6. *thiya : akunaush : aivam parûvnâm :*
7. *xshâyathiyam : aivam : parûvnâm*
8. *: framatâram : thâtiy : Artaxsaçâ :*
9. *xshâyathiya : vazraka : xshâyathiya*
10. *: xshâyathiyânâm : xshâyathiya :*
11. *DHyûnâm : xshâyathiya : ahyâyâ : BUyâ : ada*
12. *m : Artaxshaçâ : xshâya*
13. *thiya : puça : Artaxshaçâ : Darayavau*
14. *sh : xshâyathiya : puça : Dârayavaush : A*
15. *rtaxshaçâ : xshâyathiya : puça : Artaxsha*
16. *çâ : Xshayârshâ : xshâyathiya : puça : X*
17. *shayârshâ : Dârayavaush : xshâyath*
18. *iya : puça : Dârayavaush : Vishtâspa*
19. *hyâ : nâma : puça : Vishtâspahyâ :*
20. *Arshâma : nâma : puça : Haxâmanishi*
21. *ya : thâtiy : Artaxshaçâ : xshâyathi*
22. *ya : imam : ustashânâm : athaganâm : mâ*
23. *m : upâ : mâm : kartâ : thâtiy : Arta*
24. *xshaçâ : xshâyathiya : mâm : Auramazdâ :*
25. *utâ : Mithra : baga : pâtuw : utâ : imâ*
26. *m : DHyaum : utâ : tya : mâm : kartâ :*

(Transliteratsioon internetiväljaande <http://www.avesta.org/op/op.htm#a3pa> järgi.)

Tõlge:

1–10. Ahuramazda¹³ on suur jumal, kes selle maailma lõi, kes taeva lõi, kes inimesed lõi, kes heaolu¹⁴ lõi inimeste jaoks, kes mind, Artaxerxest, kuningaks tegi, paljude kuningateks, paljude maade (kuningaks).¹⁵

11–21. Räägib Artaxerxes, suurv kuningas, kuningate kuningas,¹⁶ maade kuningas,¹⁷ selle maa kuningas: Ma (olen) Artaxerxese poeg,¹⁸ Artaxerxes oli Dareiose poeg,¹⁹ Dareios oli Artaxerxese poeg,²⁰ Artaxerxes oli Xerxese poeg,²¹

Xerxes oli Dareiose²² poeg, Dareios oli kellegi Hystaspese²³ poeg, Hystaspes oli kellegi Arsamese²⁴ poeg, Ahhemeniid.

21.–23. Räägib kuningas Artaxerxes: see kivist terrass on ehitatud minu poolt minu jaoks.

23.–26. Räägib kuningas Artaxerxes: Ahuramazda ja jumal Mitra²⁵ peavad mind kaitsma, ja seda maad, ja seda, mis on minu poolt ehitatud.

Tekst on tõlgitud järgmiste väljaannete baasil: Weissbach 1911: 128–129; Kent 1953: Artaxerxes III. Persepolis A, B, C, D, lk 156 (vt samuti originaali ja ingliskeelset tõlget <http://www.avesta.org/op/op.htm#a3pa> Artaxerxes III. Persepolis A, B, C, D. (A3P), ning originaali ja ingliskeelset tõlget <http://www.livius.org/aa-ac/achaemenians/A3Pa.html>).

Järelsõna

Artaxerxes III valitsemisajast ja sündmustest, mis toimusid tema ajal Pärsias, on andmeid peamiselt Antiik-Kreeka autoritelt, esmajoones Sitsiilast pärit Diodorus Siculuselt, kes päris hästi valgustas selle valitseja tegutsemist ning poliitikat Foiniikia ja Egiptuse suhtes (vt Diodorus XVI. 40–51). Siiski on väga tähtis, et Artaxerxes III valitsemisest on säilinud ka üksikud originaaldokumendid – nimelt ainulaadne vana-pärsiakeelne raidkiri Persepolise linnast, Pärsia impeeriumi pealinnast ja üks uus-babülooniakeelne lühikroonika. Mainimist väärib on ka asjaolu, et see kuningas suutis taastada Pärsia impeeriumi peaaegu täies mahus, kuid siiski lühikeseks ajaks, kasutades ära kõik viimased ressursid ja jõupingutused, mis olid ta valduses. See oli Ahhemeniidide impeeriumi viimane tõus.

Kuidas siis lõppes selle valitseja karjäär? Nagu see oli väga tavaline Ahhemeniidide tollases impeeriumis, langes Artaxerxes III vandenõu ohvriks (Kuhrt 1995: 675) ja mürgitati oma vesiiri eunuhh Bagoase poolt, keda paranoiliste kalduvustega Artaxerxes millegipärast ainukesena mingil määral usaldas (Dandamajev 1985: 254).

Artaxerxes III surmapäevaks (suri 338. aastal eKr) tundus Pärsia impeerium olevat taastatud ja muutunud taas tugevamaks. Ent üksnes neli aastat pärast tema surma tungis Makedoonia Aleksander 334. aastal eKr koos oma kreeka-makedoonia armeega Väike-Aiasse ja alustas võidukat sõjakäiku Pärsia impeeriumi südamesse – Iraani (Aleksandri suure kolmest suurimast lahingust Pärsia impeeriumi aladel vt Andersen & Šaub 2008: 81–90, 101–113, 126–140; Plutarchos 1990: Aleksandr XVI, XX–XXI, XXXI–XXXIV; vt ka Foinii-

kia vallutamisest Tsirkin 2001: 308–310). Veel mõni aasta, ning Pärsia impeeriumi viimane legitiimne kuningas Dareios III (336–330) ja Ahhemeniidide impeerium kaovad olematusesse.²⁶

Ent ka Aleksander Suure loodud hiigelimpeerium ei püsinud kuigi kaua: vaid mõni aasta pärast ta surma (323. aastal eKr) kadus seegi Idamaade suurriik. Diadohid – Aleksandri kindralid alustasid kodusõda ning rebisid riigi tükkideks. Aleksandri üks andekamaid kindraleid Seleukos I sai endale lõppkokkuvõttes Süüria, Mesopotaamia, Iraani, Afganistani ja Kesk-Aasia alad, Ptolemaios – Egiptuse jne.

Kokkuvõte

Nagu näeme, on käesolevas artiklis käsitletud kahte erinevat allikat, nii oma sisu, keele, struktuuri kui ka stiili poolest.

Üks neist on Babülonist pärit kroonika, mille on akkadi keele uus-babüloonia dialektis koostanud vahetult pärast Sidoni vallutamist Artaxerxes, seal on ka mainitud, millal ja kuhu toodi deporteeritud vange Sidoni linnast – nimelt oktoobrikuus 345. aastal eKr Babüloni ja Susasse. See ametlik kroonika, ilmselt mõeldud babüloonlastele, on kirjutatud Babüloonias ning uus-babüloonia keeles. Sellel tekstil on ka teatud propagandistlik tähendus, sest tekst näitab ilmselgelt, et ülestõusnutega käitub Pärsia kuningas väga jõhkralt. Seega võib sellel lool oletada mõnes mõttes “õpetlikku” eesmärki, sest Babüloonia oli ka varem mitmeid kordi lõõnud lahku Pärsiast ning võis muutuda iga hetk mäsuliseks.

Teine tekst on sisult tunduvalt propagandistlikum, kuid ei sisalda ajaloolisi sündmusi ja dateeringuid ning on selles mõttes vähem informatiivne, kuid ka “rahumeelsem”. Kõnealusel raidkirjas on juttu Artaxerxese titulatuurist, tema kuninglikust suursugusest päritolust ehk genealoogiast ning zoroastrismi peajumalast Ahuramazdast, kes lõi inimese, kuninga enda ja andis talle võimu. Seejärel on juttu juba ehitustöödest, mida Artaxerxes viis läbi Persepolise linnas Dareiose palees. See raidkiri näitab Artaxerxes III ehitajana ja renoveerijana ning jumalakartlikuna inimesena, truu zoroastristina.

Kommentaariid

- ¹ Täna käesoleva artikli korrektuuri eest Sirje Kupp-Sazonovit, samuti Ivo Volti klassikalise kirjanduse leidmise eest ja Mait Kõivu tehtud märkuste eest. Artikkel valmis ETF grantide ETF7712 ja ETF8669 toetusel.
- ² Vana-pärsia Artaxšaça; Artaxerxes III kohta vt R. Schmitt 1986 (Artaxerxes III throne name of Ochus, Achaemenid king (r. 359-58 to 338-37 B.C.), *Encyclopedia Iranica*, <http://www.iranica.com/articles/artaxerxes-iii-throne-name-of-ochus-gk>).
- ³ Artaxerxes III julgusest räägivad kreeka allikad ja ka tuntud iranistid ning assürioloogid, näiteks Albert Ten Eyck Olmstead kirjutab *Pärsia impeeriumi ajaloo*s: "Ochus oli juba näidanud oma metslaseloomust; Artaxerxes Kolmandana omandas ta Ahhemeniidide kõige verejanulisema monarhi kuulsuse. Tema mündiportree – lühike sirge nina, lühikesed juuksed, pikk teravatipuline habe ja morn ilme – seda mainet ei mahenda. Vaevalt oli ta jõudnud troonile istuda, kui tappis kõik oma sugulased, hoolimata vanusest ja soost" (Olmstead 1959: 424).
- ⁴ Vt Diodorus XVI. 40–51; vt ka Sazonov 2008; Tsirkin 2001: 303. Juli Tsirkin kirjutab: "Hiljuti troonile astunud Artaxerxes III oli karm valitseja ja ta püüdis saavutada reaalset kontrolli oma laguneva impeeriumi üle".
- ⁵ Satraapia – provints. Sellise impeeriumi administratiivse jaotussüsteemi leiutas 6. sajandi alguses (eKr) Dareios I.
- ⁶ Artaxerxes II ja Kyros Noorema vaenu kohta vt Plut. Art., 1–13; samuti Xen., Anabasis I ff.; Dandamajev 1985: 206–232; Briant 200: 616–630; Oates 1979: 139; Kyros Noorema ja Artaxerxes II kohta vt ka Xenophon, Anabasis 1.1.1 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0202>; Diodorus 14.19 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Diod.+14.19&fromdoc=Perseus%3atext%3A1999.01.0084>
- ⁷ Kunaxa lahingu kohta vt iranisti A. Shapur Shahbazi 1993. aasta artiklit "Cunaxa", mis ilmus *Encyclopædia Iranica*s (<http://www.iranica.com/articles/cunaxa> – 21. märts 2011).
- ⁸ Ülestõusust Sidonis ja Foiniikias vt näiteks Olmstead 1959: 434–435 ja 436–437.
- ⁹ Artaxerxese babülooniapärase nimi.
- ¹⁰ See sündmus leidis aset 345. aastal eKr.
- ¹¹ Oktoober.
- ¹² Pärast seda kui Sidonis oli maha surutud ülestõus pärsia ülemvõimu vastu.
- ¹³ Ahuramazda – Pärsia peajumal vana-pärsia religioonis ning jumal-maailmalooja zoroastrismis. Käesolev raidkiri algab vana-pärsia sõnadega *baga vazrka Ahuramazdâ*... [Suur jumal – Ahuramazda...]. Ahuramazda (samuti Ormuzd, Ormazd) oli ka jumal-looja, peamine jumalate (jumalate) seas, kes lõi universumi. Eriti tähtis roll on tal zoroastrismis, ta on peajumal (*baga vazraka*) ja "Hea Mõte", "Tark Valitseja" jne (vt nt Zimmeri artiklit "Ahura-Mazdâh", RLA 1, 1932: 59; IDV 2007: 440). Selline algus on vana-pärsia raidkirjadele väga iseloomulik. Näiteks üks kuningas Xerxese raidkiri (XPa) algab nii: read 1–3. *baga vazrka Ahuramazdâ hya imām būmīm adā hya avam asmānam adā hya martiyam adā hya šiyātīm adā martiyahyyā* [Suur jumal Ahuramazda, kes selle maailma lõi, kes selle taeva lõi, kes inimese lõi, kes külluse lõi inimese jaoks] (Hudson-Williams 1963: 35–36; Xerxes, Persepolis A (XPa); vt ka <http://www.avesta.org/op/op.htm#xpa>).

- ¹⁴ Sõna *šāyatām*, mis esineb käesoleva raidkirja neljandas reas, seisab siin akusatiivis ja seda võib tõlkida kui “õnne”, “heaolu”. Nominatiivis on see nimisõna *šīāyti-* ja Robert Kenti järgi tähendab see *welfare, peace (on earth), happiness (also after death)* [heaolu, rahu (maa peal), õnn (ka pärast surma)], Kent 1953: 210; Thomas Hudson-Williams annab oma grammatika glossaaris sõna *šiyātiš* tähenduseks *prosperity, quiet* [heaolu, vaikne] Hudson-Williams 1963: 47.
- ¹⁵ Märkimisväärne on asjaolu, et siin kasutab Artaxerxes III universalistlikku kuninglikku epiteeti *parūnām framātāram* – “paljude valitseja”.
- ¹⁶ Universalistlik kuninglik tiitel *kšaiatia kšaiatijanam* ehk “kuningate kuningas”, mida kasutasid Ahhemeniidide dünastia kuningad juba algusest peale, on pärit Assüüriast ja Babülooniast. See on akkadikeelse universalistliku tiitli tõlkelaen, sumerogrammidenäna oli see kasutusel kui MAN MAN.MEŠ ja LUGAL LUGAL.MEŠ. Käesolev tiitel esineb Assüürias alates Kesk-Assüüria kuninga Tukultī-Ninurta I (1244–1208) valitsemisajast – RIMA 1 A.0.78.24, rida 7; RIMA 1 A.0.78.39, rida 3; RIMA 1 A.0.78, 3, rida 3, kus seisab *šar* MAN.MEŠ: RIMA 1 A.0.78, 7, 1; RIMA 1 A.0.78.13, rida 3; RIMA 1 A.0.78.16, rida 4. Tegelikult on see traditsioon veelgi vanem ja ulatub juurtega koguni 3. eelkristlikusse aastatuhandesse – Akkadi aega (2234–2154). Näiteks kandis sellist nime Akkadi kuningas Šarkališarrī (2217–2193). Ta oli tuntud Akkadi kuninga Narām-Su’eni (2254–2218) poeg ja tema nimi tähendas tõlkes “kõikide kuningate kuningas”. Seda tiitlit kasutasid nii Assüüria, Babüloonia kui ka Urartu ja Pärsia kuningad. Näiteks 7. sajandil eKr valitsenud Uus-Assüüria kuninga Aššurbanipali vend Šamaš-šum-ukin (668–648), kes oli tollal Babüloonia kuningas, nimetas ennast ka *šar kāl šarrāni* (Schäfer 1974: 26). Vanas Testamendis esineb Babüloonia kuningas Nebukadnezar II (605–562) ka kui kuningate kuningas (Schäfer 1974: 26; vt ka *Vanast Testamendist* Tn 2,37 ja Hs 26,7). Ka pärslased, kes 539. aastal vallutasid Babüloonia ja võtsid väga palju elemente kuningavõimust ning riiklikust ideoloogiast üle Babülooniast ja Assüüriast, hakkasid kasutama seda tiitlit nii akkadi, vana-pärsia kui ka elami keeles. Üks parimaid näiteid on Behistuni raidkiri, kus Dareios kasutas enda kohta seda mesopotaamia tiitlit – Weissbach 1911: 8–9 (II. Darius I. Hystaspis a) Inschriften von Bisitūn, §§1, read 1–2); Hudson-Williams 1963: 31; Kent 1953: 116, read 1–2; *Avesta – Zoroastrian archive, Old Persian Texts, Darius, Behistun, Column 1*, (<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>, 20.03.2010), read 1–2; vt ka Wiesehöfer 2005: 53–54. Josef Wiesehöfer kirjutab Dareios I titulatuurist: „Dareios bezeichnet sich zunächst als *xšāyaθiya*, wörtlich übersetzt: “den eine Herrschaft auszeichnet”, mit einem Titel, den man der medischen Sprache entlehnt glaubt; er steigert diese Selbstbezeichnung zumeist noch durch Beiwort *vazraka* “groß”, ebenfalls medischen Ursprungs, damit mesopotamischem Vorbild folgend (vgl. etwa akkadisch *šarru rabū*). Drittens schließlich setzt er sich in Relation zu den Königen der Vorgängerreiche von Babylon, Assur, Urartu und Medien, deren Herrschaft er der seinigen unterordnet (*xšāyaθiya xšāyaθiyānām*). Der Titel “König der Könige”, mittelpersisch *šāhān šāh*, neupersisch *šāhanšāh*, ursprünglich wohl ebenfalls mesopotamischen Ursprungs, von den Persern jedoch aus Urartu entlehnt, wurde dabei im Laufe der Geschichte zum Titel iranischer Herrscher *par excellence*.” [Dareios nimetas end kõigepealt *xšāyaθiya*, tõlgituna “keda isandana esile tõstetakse” – tiitliga, mis arvatakse pärinevat meedia keelest; ta tugevdas seda enesemääratlust enamasti omadussõnaga *vazraka* (‘suur’), mis on samuti meedia algupära, kuid millega järgiti Mesopotaamia eeskujuga (vrd nt akkadi *šarru rabū*). Kolmandaks ja viimaseks määras ta enda suhted Babüloonia, Assüüria, Urartu ja Meedia kuninglike eellastega, kelle valitused ta enda omale allutas (*xšāyaθiya xšāyaθiyānām*). Tiitel “kuningate kuningas”, keskpärsia kee-

les *šāhān šāh*, uuspärsia keeles *šāhanšāh*, millel algselt on Mesopotaamia päritolu, kuid mille pärslased siiski Urartust laenasid, kujunes ajaloo käigus *par excellence* Iraani valitsejate tiitliks] (Wiesehöfer 2005: 53–54). Juba 226. aastal pKr võttis Sassaniidide impeeriumi rajaja Ardašir I *Ktesiphonias* endale tiitli *šāhān šāh Ērān ud Anērān* – “kõikide Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuningas”. Nagu me näeme, pärineb see tiitel muistse Mesopotaamia kultuuriruumist. Märkimist väärib asjalu, et seda tiitlit kasutasid veelgi hiljem Pärsias Iraani šahhid kuni Pahlavi dünastia (uus-pärsia keeles – *دودمان پهلوی*) kukutamiseni 1979. aasta revolutsiooni käigus. Kuningliku tiitli *šāhān šāh Ērān ud Anērān* kohta vt Huyse 2006: 182, 183, 184; Wiesehöfer 2005: 220–228.

¹⁷ “Maade kuningas” ehk “kõikide maade kuningas” – *xshāyathiya dahyūnām* on samuti universalistlik ja esineb mitme Pärsia kuninga titulatuuris. Näiteks Behistuni raidkirjas on maade kuningaks nimetatud Dareios I. Kuid me teame, et Kyros II, Kambyses ja Dareios I olid akkadi kiilkirjatekstides nimetatud analoogselt Babüloni kuningatega *šar bābili šar mātāti* (KUR.KUR) [Babüloni kuningas, (kõikide) maade kuningas] (Peat 1989: 200). Epiteet *šar mātāti* [kõikide maade kuningas] on vaid üks variant muistsest akkadikeelsest epiteedist *bēl mātāti* [kõikide maade isand]. *Bēl mātāti* oli kasutusel Babüloonias ja sellega tähistati esimesel aastatuhandel eKr Babüloonia peajumalat Mardukit. Kuid selle sumerikeelne variant EN.KUR.KUR^{hia} on veelgi vanem ja on pärit 3. eelkristlikust aastatuhandest ning seda kasutati sumeri peajumala Enlili puhul. Hiljem oli see tiitel kasutusel mõnikord ka Uus-Assüüria ja Uus-Babüloonia valitsejate seas ning ka Ahhemeniidel. Näiteks Kambyses tähistas oma isa Kyros II selle eluajal (Peat 1989: 203) ühes raidkirjas nii: – (Camb. 36: 9–11): ITI *ajjāru* DU.9 KĀM MU.1.KĀM/ *kām-bu-zi-ia šar bābili*(E)^{ki} / *mār*(A) ^{ma}*ku-ra-ás šar mātāti*(KUR.KUR) (transliteratsioon – Peat 1989: 200) [Ajjāru kuu 9. päev, Kambuzija esimene (valitsemis)aasta, Babüloni kuninga, Kyrose poja, kuningate kuningal].

¹⁸ Artaxerxes II (404–359) oli Dareios II poeg.

¹⁹ Dareios II (424–404) oli Artaxerxes I poeg.

²⁰ Artaxerxes I (465–424) oli Xerxese poeg.

²¹ Xerxes (486–465) oli Dareios I poeg.

²² Dareios I (522–486) oli Hystaspese poeg.

²³ Hystaspes oli Arsamese poeg.

²⁴ Arsames oli Dareios I vanaisa.

²⁵ Mitra – pärslaste, indialaste ja teiste muistsete indoeurooplaste jumal, eriti tähtis päikesejumal, päevajumal iraanlastel. Mitra kohta vt Durant 1995: 569–570; IDV 2007: 440; DDD: 1083–1089.

²⁶ Dareios III oli viimane legitiimne Pärsia kuningas, kes seda ka valitses, kui mitte arvestada Bessost, kes oli Baktria satraap, kelle juurde Dareios põgenes ja kes tappiski Dareiose 330. aastal ning kuulutas, et ta on uus Pärsia kuningas Artaxerxes IV. Kuid Bessos ei püsinud kaua võimul – Aleksander sai ta kätte ning lasi väga jõhkralt hukata 329. aastal eKr.

Kirjandus

Elektroonilised allikad

Artaxerxes III. Persepolis A, B, C, D. (A3Pa) (<http://www.avesta.org/op/op.htm#a3pa> – 21. märts 2011).

Artaxerxes III Ochus (http://www.livius.org/ar/arz/artaxerxes/artaxerxes_iii_ochus.html – 30. märts 2011)

Achaemenid Royal Inscriptions: A3Pa. Livius. Articles on Ancient History (<http://www.livius.org/aa-ac/achaemenians/A3Pa.html> – 8. aprill 2011)

Shapur Shahbazi A. 1993. Cunaxa. *Encyclopedia Iranica* (<http://www.iranica.com/articles/cunaxa-the-greek-form-attested-only-in-plutarch-artoxerxes-8-of-the-name-aram> – 21. märts 2011).

Schmitt R. 1986. Artaxerxes III throne name of Ochus, Achaemenid king (r. 359–58 to 338–37 B.C.), *Encyclopædia Iranica* (<http://www.iranica.com/articles/artaxerxes-iii-throne-name-of-ochus-gk> – 17. märts 2011).

Xenophon. *Anabasis* 1.1.1. Brownson, Carleton L. (tlk ja toim). Perseus Digital Library (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0202> – 8. aprill 2011).

Diodorus 14.19 = Diodorus Siculus. The Library of History. Book XIV. (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Diod.+14.19&fromdoc=Perseus%3atext%3A1999.01.0084> – 21. märts 2011).

Vana-Kreeka allikad

Diodorus Siculus = Sherman, Charles L (tlk) 1952. *Diodorus of Sicily*, with and English translation. In twelve volumes VII (books XV. 20 – XVI. 23). The Loeb Classical Library. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press & London: William Heinemann Ltd.

Plutarchos = Perrin, Bernadotte (tlk) 1926. Artaxerxes. *Plutarch's Lives* XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. Loeb Classical Library. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press & London: William Heinemann Ltd, lk 127–204.

Plutarchos 1990 = Плутарх. Александр и Цезарь. *Избранные жизнеописания* 2. Москва: Издательство Правда, lk 361–494.

Xenophon = Brownson, Carleton L. (tlk) 1922. *The Anabasis*, Books I–VII, with and English translation. The Loeb Classical Library. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press & London: William Heinemann Ltd.

Mesopotaamia ja Vana-Pärsia allikad

Glassner, Jean-Jacques. 2004. *Mesopotamian Chronicles*. Writings from the Ancient World. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Grayson, Albert Kirk 1975. *Assyrian and Babylonian chronicles, Texts From Cuneiform Sources* 5. New-York: J.J. Augustin Publisher.

Kent, Roland G. 1953. *Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon*. Second Edition, revised. American Oriental Series 13. New Haven, Connecticut: American Oriental Society.

RIMA 1 = Grayson, Albert Kirk 1978 [2002]. *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 1. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

Weissbach, Franz Heinrich 1911. *Die Keilinschriften der Achämeniden*. Vorderasiatische Bibliothek. Leipzig: J.C. Hindrichs'sche Buchhandlung.

Krestomaatia 1980 = Коростовцев, М.А. & Кацнельсон, И.С. & Кузищин, В.И. (toim). *Хрестоматия по истории Древнего Востока II*. Москва: Высшая школа.

Sekundaarkirjandus

Andersen & Šaub 2008 = Андерсен, Владимир & Шауб, Игорь. *Македонцы в бою*. Москва: Яуза, Эксмо.

Briant, Pierre 2002. *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.

DDD = Van der Toorn, Karel & Becking, Bob & van der Horst, Pieter W. (toim) 1995. *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. Leiden & New York & Köln: E. J. Brill.

Dandamajev 1985 = Дандамаев, Мухаммед. *Политическая история Ахеменидской державы*. Москва: Наука.

Droysen 1995 = Дройзен, Иоганн. *История эллинизма* 1. Ростов-на-Дону: Феникс.

Durant 1995 = Дюрант, Вил. *Цезарь и Христос*. Москва: Крон-Пресс.

Hudson-Williams, Thomas 1963. *A Short Grammar of Old Persian, with a Reader Accompanied By A Word-For-Word Translation, Notes, and Vocabulary*. Cardiff: The University of Wales Press Board.

Huyse, Philip 2006. Die sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen. Wiesehöfer, Joseph von & Huyse, Philip (toim). *Ērān ud-Anērān, Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt*. Beiträge des Internationalen Colloquiums in Eutin, 8.–9. Juni 2000, unter Mitarbeit von Carsten Binder, hrsg. von Joseph Wiesehöfer und Philip Huyse, Orient et Occidens: Studien zu antiken Kulturkontakten und ihrem Nachleben 13. Franz Steiner Verlag, lk 181–201.

IDV 2007 = Кузищин, Василий (toim). *История древнего Востока*. Издание третье, переработанное и дополненное. Москва: Высшая школа.

Kuhrt, Amélie 1995. *The Ancient Near East c. 3000–300 BC I–II*. Routledge History of The Ancient World. London & New York: Routledge.

Oates, Joan 1989. *Babylon*. London: Thames and Hudson.

Olmstead, Albert Ten Eyck 1959. *History of the Persian Empire, Second Impression*. Phoenix books. Chicago: The University of Chicago Press.

Peat, Jerome 1989. Cyrus “King of Land,” Cambyses “King of Babylon”, the Disputed Co-Regency, *Journal of Cuneiform Studies* 41/2, lk 199–216.

Panaino, Antonio 2000. The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Heritage of Achaemenian Kingship. Aro, Sanna & Whiting, Robert M. (toim). *The Heirs of Assyria*. Proceedings of the Opening Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project, Held in Tvärminne, Finland, October 8–11, 1998, Melammu Symposia I. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, lk 35–49.

RLA 1 1932 = *Reallexikon der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archaologie* Band 1: A–Bepaste. Erster Band. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, herausg. von E.Ebeling, B.Meissner, Berlin & Leipzig: Walter de Gruyter & Co.

Sazonov 2008 = Сазонов, Владимир. Нововавилонская хроника и одна древнеперсидская надпись эпохи Артаксеркса III (359–338 до н.э.). *Новые Облака* 2008/10 (47) (<http://tvz.org.ee/index.php?page=356> – 21. märts 2011).

Sazonov, Vladimir 2010. Küüditamispoliitika kui muistne tava Uus-Assüüria impeeriumis 9.–7. sajandini eKr. *Mäetagused* 44, lk 153–174.

Schäfer, Gerd 1974. “*König der Könige*” – “*Lied der Lieder*”. Studien zu Paronomastischen Intensitätsgenitiv. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Tsirkin 2001 = Циркин, Юлий. *От Ханаана до Карфагена*. Москва: Издательство Астрель.

Wiesehöfer, Josef 2005. *Das Antike Persien*. Düsseldorf: Albatros Verlag.

Summary

Neo-Babylonian Chronicle and Old Persian Cuneiform from the Reign of Artaxerxes III Ochus

Vladimir Sazonov

Key words: Akkadian language, Artaxerxes III, Babylon, chronicle, cuneiform, deportation, despotism, Ochus, Persia, revolts, Sidon, Susa, Tennes, Umasu, usurper

The main aim of the current short article is not only to give an overview of some facts regarding the biography of the last important Old Persian king Artaxerxes III Ochus (359–338 BC), who re-established a weakened Achaemenid Empire, but also to give an analysis of translations of two short, but very important texts from his reigning period, one of which is an Akkadian cuneiform text (written in neo-Babylonian dialect of

Akkadian). This text was composed in the form of a short chronicle, from which we can see as the evidence of statements of some ancient Greek authors, for instance, Diodorus Siculus, that king Artaxerxes III was a very brutal despotic king and deported many people, including those involved in the revolt of the Phoenician city-state Sidon, which had been conquered and destroyed by forces of Artaxerxes III in 345 BC. He killed part of population of this big important Phoenician cultural, economic and political centre, and all women and children were deported into the inland of his renewed empire – in Babylon and Susa. He also conquered independent Egypt, killed Apis, the scared bull of the Egyptians, looted and razed sanctuaries and killed many inhabitants of Egypt. An example of his brutality: when Artaxerxes III got the throne, he butchered his 80 brothers and many other relatives.

The second text, written in Old Persian cuneiform, is one of the last Old Persian cuneiform texts and can be described as “peaceful” or more correctly as a building-inscription. It has the opposite aim comparing to the first text – to glorify Artaxerxes III as a constructive force in Persepolis, the capital city of the Achaemenid Empire and also as a very religious and faithful zoroastrian, who honoured very much the main Deity of Persians – Ahuramazda.

With the poisoning of old Artaxerxes III in 338 BC, by his vizier eunuch Bagoas, began the decline of the Persian Empire, which ended some years later, when Alexander the Great, son of Philip II of Macedonia invaded with his victorious Greek-Macedonian army and during 4–5 years (334–330/329) destroyed the Persian Empire and afterwards conquered the whole of the Middle East from the Hellespont to the Indus Valley, from Egypt to the Caucasus, and died in Babylon 323 BC, when he was only 32 years old.